

Regional
Center for
Human Rights

Незаконні археологічні розкопки у зоні будівництва автомобільної дороги до транспортного переходу через Керченську протоку

Цю публікацію підготовлено за підтримки Відділу технічної допомоги правоохоронним органам України Посольства США в Україні.

Погляди, висловлені в цій публікації, належать виключно авторам і можуть не збігатися з позицією Посольства США.

Протягом 2014-2023 років Міністерство культури РФ видало не менше 1 355 дозволів на проведення археологічних розкопок на об'єктах культурної спадщини, розташованих у Криму. Переважна частина археологічних розкопок отримує фінансування безпосередньо з державного бюджету РФ, або шляхом приватного чи грантового інвестування з боку російських громадських чи державних організацій та фондів. Деякі з розкопок відбуваються також за дорученням/на замовлення та/або під контролем Президента РФ, Міністерства оборони РФ та інших федеральних державних установ РФ. До проведення незаконних археологічних розкопок окупаційна влада активно залучає науковців та фахівців з музею Державний Ермітаж та Російської академії наук (РАН) до здійснення розкопок на території півострову. До незаконної діяльності також активно залучають студентів та дітей.

Під час здійснення археологічних розкопок інституції підконтрольні РФ пошкоджують та знищують об'єкти культурної спадщини та привласнюють культурні цінності що вилучають у процесі. За приблизними підрахунками експертів РЦПЛ у період з 2014 по 2023 рік лише в межах здійснення розкопок на території півострова Крим росіяни привласнили та/або перемістили мільйони культурних цінностей.

Здійснення археологічних розкопок на окупованій території, вилучення та переміщення культурних цінностей, загалом знищення та руйнування об'єктів культурної спадщини є порушенням норм міжнародного гуманітарного права та окремих міжнародних договорів у сфері захисту та збереження культурних цінностей, зокрема Конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року та Додаткового протоколу 1999 року до неї.

У межах свого дослідження експерти РЦПЛ дослідили та задокументували 5 епізодів здійснення незаконних археологічних розкопок на території тимчасового окупованого Кримського півострову, які відбулися у період з 2014 по 2023 рік.

Після окупації території Кримського півострову РФ розпочала втілення масштабних проєктів з будівництва інфраструктурних об'єктів, серед них – «траса Таврида» (автомобільна дорога «Керч-Феодосія-Білогорськ-Сімферополь-Бахчисарай-Севастополь» протяжністю 253.5 км) та Керченського мосту, який з'єднує окуповану територію з Краснодарським краєм РФ. Будівництво відбувалося у рамках реалізації федеральної цільової програми «Соціально-економічний розвиток Республіки Крим та м. Севастополя до 2020 року», затвердженої окремою постановою голови Уряду РФ № 79 від 11 серпня 2014 року. Окремим [розпорядженням уряд РФ](#) визначив ТОВ «Будгазмонтаж» («Стройгазмонтаж») – єдиним виконавцем робіт щодо розробки робочої документації та виконання будівельно-монтажних робіт, а «Росжелдор» – відповідальним за закупівлі. [28 червня 2016 року «голова Криму» Сергій Аксьонов своїм розпорядженням](#) визначив компанію «ВАД» підрядником з будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту. Вартість контракту республіканською ділянкою дороги склала 137,3 млрд рублів, по севастопольському – 11,96 млрд рублів.

Відповідно до положень містобудівного кодексу РФ, перед здійсненням будь-яких будівельних робіт необхідно розробити детальний план будівництва та провести попередні археологічні розвідки місцевості, де буде реалізовано проєкт. За розробку та представлення плану будівництва відповідали фахівці «Института “Стройпроект”», ЗАО «Институт “Транспроект”», ООО «КРТ Система» та «Державної казенної установи Республіки Крим “Служба автомобільних доріг Республіки Крим”», а за археологічні розвідки у 2015 році – Бейлін Д.В., археолог та співробітник «Кримського регіонального центру археологічних досліджень». Останній підтвердив наявність культурних цінностей на території будівництва, чим обґрунтував необхідність проведення подальших широкомасштабних незаконних розкопок, зокрема, наступних об'єктів археології:

- Курган «Госпітальний», у районі Госпіталю мікрорайону «Нижній Сонячний»
- Група з 4-х курганів «Цементна слободка І» по вул. Цементна Слободка 48: курган 1, курган 2, курган 3 та курган 4.

- Кургани «Лісний I» та «Лісний II» у районі лісового масиву (урочище Лісовий Ріг) на північному схилі Юз-Обінської гряди
- Поселення «Госпіталь» у районі Госпіталю у мікрорайоні «Нижній Сонячний»
- Курганна група «Нижній Сонячний I» у мікрорайоні «Нижній Сонячний».

Розкопки перелічених об'єктів відбувалися з березня по вересень 2017 року археологічною експедицією Інституту археології Російської Академії Наук (ІА РАН) під керівництвом Сергія Внукова, археологом, керівником «Кримської новобудівної археологічної експедиції ІА РАН», та його заступниці – Ірини Рукавишникової, старшої наукової співробітниці відділу скіфо-сарматської археології, керівниці загону «Кримської новобудівної експедиції ІА РАН».

ОПИС ФАКТІВ

(А) РОЗКОПКИ КУРГАНУ «ГОСПІТАЛЬНИЙ»

Курган «Госпітальний» (IV ст. до н.е.) – об'єкт археологічної спадщини України, та є одним з найвідоміших курганів Європейського та Азіатського Боспору. Відповідно до рішення Кримського облвиконкому № 362 від 21 червня 1983 року курган є пам'яткою місцевого значення України. Пам'ятка розташована у межах м. Керч, поблизу будівлі туберкульозного диспансеру по вул. Героїв Сталінграда, 25.

Курган «Госпітальний» є найбільшим у ланцюжку курганів, що тягнуться вершиною вододілу над долиною р. Джарджава на захід від житлового району Цементна Слобідка у м. Керч. Станом на 2017 рік, за окремими свідченнями російських науковців, висота ґрунтового насипу кургану була до 7 м, а його діаметр – близько 70 м.

Під час розгляду плану-проекту будівництва частини шляху автотраси «Таврида» [«Рада Міністрів Республіки Крим» своїм розпорядженням № 1338-р від 21 жовтня 2016 року затвердила план](#), що не передбачав

розширення меж будівельного майданчика на ділянку, де знаходиться курган «Госпітальний». І під час будівництва інженерних споруд, територія навколо пам'ятки не була ні забудована, ні будь-яким іншим чином використана для цілей будівництва.

Розкопки кургану «Госпітальний» тривали з березня по серпень 2017 року. Під час робіт було виявлено та відкрито склеп кінця IV ст. до н.е., декілька поховань, одне з яких належало воїну періоду Стародавнього Риму.

У результаті розкопок учасниками експедиції Інституту археології РАН було знайдено та вилучено значну колекцію цінностей, частини поховального ритуалу боспорської знаті, з поховальної споруди кургану, центрального дромосу [1], вирізано та графіті середньовічного часу [2].

Водночас, у власних наукових публікаціях заступниця керівника експедиції, Рукавішнікова І.В., характеризує проведені нею роботи як «рятівні археологічними дослідженнями», які варто було провести терміново через будівництво, що відбувалося у «безпосередній близькості до пам'ятки».

(В) РОЗКОПКИ КУРГАННОЇ ГРУПИ «ЦЕМЕНТНА СЛОБОДКА І»

У період з березня до 07 травня 2017 року відбувалися роботи на території курганної групи «Цементна Слобідка І», який складається з 4 окремих курганів, та знаходиться у південно-східній частині однойменного мікрорайону в м. Керч, за 0.91 км від берегової лінії.

«Керченська міська адміністрація» визначила кургану групу «Цементна Слобідка І» як таку, що може бути знесеною та заасфальтованою під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту.

Таким чином, під час археологічних робіт під керівництвом Рукавішнікової І.В. було цілком знищено всі 4 кургани: два – цілком

---

1. «прим. Дромос - шлях або коридор, що веде в поховальну камерну гробницю або під курганом

2. «Курган Госпитальный. Материалы спасательных археологических исследований. Том 28», Рукавишникова И. В., Бейлин Д. В., Федосеев Н. Ф., М.: ИА РАН, 2022. - 592 с.

знищені (зрівняні із землею), один – заасфальтований, та ще один – частково зруйнований (*прим.* дромос кургану було демонтовано та переміщено до іншого місця) [3]. Всі цінності, які знаходилися у курганах були вилучені, зокрема фрагменти 40 теракотових посудин, червонолаковий кубок з рельєфним орнаментом, датований приблизно I ст. до н.е. – I ст. н.е [4].

(С) РОЗКОПКИ КУРГАНІВ «ЛІСНИЙ I» ТА «ЛІСНИЙ II»

Кургани «Лісний I» та «Лісний II» – два кургани-зразки поховальних споруд елліністичного періоду із захороненнями IV та I ст. до н.е., що знаходяться на території лісового масиву (урочище Лісовий Ріг) на північному схилі Юз-Обінської гряди.

Обидва кургани були віднесені окупаційною владою до об'єктів, що «потрапили в зону будівництва під'їзних шляхів до [Кримського] мосту через затоку» [5], а отже - мають бути знищені/демонтовані.

Під час розкопок курганів учасники експедиції під керівництвом Рукавишнікової І.В. «досліджили» площу кургану «Лісний I» розміром 961 м² та кургану «Лісний II» – 961,62 м². У результаті «досліджень» була знайдена та вилучена велика кількість культурних цінностей, зокрема залізний кинжаль, бронзові пряжки та фібули. У південно-західному секторі кургана «Лісового II» розчищено сакральний комплекс з фрагментованою керамікою, яку також було вилучено.

(D) РОЗКОПКИ ПОСЕЛЕННЯ «ГОСПІТАЛЬ»

У період весна-літо 2017 року «Кримська новобудівна археологічна експедиція ІА РАН» проводила роботи на території об'єкта археології – поселення «Госпіталь» на площі близько 3000 м².

Внаслідок розкопок було знищено залишки трьох кам'яних споруд різ-

3. «Города, селища, могильники. Раскопки 2017. Материалы спасательных археологических исследований. Том 25», Рукавишникова И. В., Бейлин Д. В., Федосеев Н.Ф., М.: Институт археологии РАН, 2018

4. «Города, селища, могильники. Раскопки 2017. Материалы спасательных археологических исследований. Том 25», Рукавишникова И. В., Бейлин Д. В., Федосеев Н.Ф., М.: Институт археологии РАН, 2018

5. «Города, селища, могильники. Раскопки 2017. Материалы спасательных археологических исследований. том 25», Рукавишникова И. В., Бейлин Д. В., Федосеев Н.Ф., М.: Институт археологии РАН, 2018

ного призначення та сім господарських ям [6]. Археологи також знайшли та вилучили колекцію з 621 керамічних уламків з різних посудин, серед них - частини амфорних тар зі стародавніх міст Синопи, Гераклеї, Фасоса, Херсонеса, Хіоса, Лесбоса, Книда, Менди, фрагменти чорнолакового столового посуду. Також була вилучена цінна нумізматична колекція з 15 монет – однієї срібної та 14 мідних, які походять з міста Пантікапей (Керч) та датуються I ст. до н.е. На монетах зображені різні міфологічні істоти з давньогрецьких міфів – сатир і грифон, та різні тварини – лев, бик, кінь.

(Е) РОЗКОПКИ КУРГАННОЇ ГРУПИ «НИЖНІЙ СОНЯЧНИЙ I»

Восени 2017 року «Кримська новобудівна археологічна експедиція ІА РАН» здійснювала роботи на території курганної групи «Нижній Сонячний I», що була розташована за 200 м на південний схід від мікрорайону Нижній Сонячний, у зоні майбутнього будівництва залізничних шляхів у м. Керч.

За результатами попередніх археологічних розвідок здійснених Бейліном на цій території було виявлено три кургани. Відповідно, «Кримська новобудівна археологічна експедиція ІА РАН» здійснила розкопки на території площею 9520.1 м², під час яких не було виявлено жодного з ймовірних курганів або інших об'єктів, які могли бути пов'язаними з курганними насипами [7]. Тим не менш, під час «досліджень» археологи виявили та знищили залишки регулярно організованого літнього військового табору фортеці Керч, що існував з 1960-х рр., а також вилучили чисельні гільзи та предмети солдатського та офіцерського побуту.

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ

Після встановлення ефективного контролю та поширення норм власного законодавства [8] на територію Кримського півострова у лютому-березні 2014 року, Російська Федерація розпочала комплексну політику, метою якої є повна та незворотня «інтеграція нових територій до складу РФ» зокрема через часткове винищення українців як нації та примусову асиміляцію в російську націю. Для цього РФ, крім іншого, здійснює діяльність, направлену на знищення, пошкодження та розграбування культурної спадщини України. Одним з аспектів такої активності РФ в Криму є організація та проведення **незаконних археологічних розкопок** на території півострова, з подальшим **вилученням культурних цінностей та їх переміщенням** зокрема і до Російської Федерації.

Така діяльність РФ щодо культури України в Криму містить ознаки послідовної, спланованої та організованої державної політики РФ, що закріплена федеральними та місцевими нормативно-правовими актами, та є порушенням норм міжнародного гуманітарного та кримінального права.

КУЛЬТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА КОНТРОЛЮ РФ

24 грудня 2014 року був оприлюднений Указ Президента РФ № 808 «Об утверждении Основ государственной культурной политики» (зі змінами у 2023 році) [9], який визначив основні засади, принципи, напрями та цілі, яких має притримуватися будь-який державний орган РФ при реалізації будь-якої діяльності у сфері культури. Серед іншого, документ визначив *«підтримку та розвиток ініціатив громадян щодо*

---

8. прим. 21 березня 2014 року Державною думою РФ було прийнято Федеральний конституційний закон № 6-ФКЗ «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів - Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», який фактично «легалізував» окупацію та передбачив поширення законодавства РФ на територію Криму та міста Севастополя

9. прим. Основи державної культурної політики Російської Федерації були розроблені робочою групою з підготовки Основ державної культурної політики Російської Федерації, яка була створена за дорученням Президента Російської Федерації Володимира Путіна, та за головуванням В. Медінського, тодішнього міністра культури РФ

участі в етнографічних, краєзнавчих та археологічних експедиціях, у роботі з виявлення, вивчення та збереження об'єктів культурної спадщини» як одну з пріоритетних цілей РФ.

31 грудня 2015 року був оприлюднений Указа Президента РФ № 683 «О стратегии национальной безопасности РФ», обов'язковою частиною якого стали «Основы государственной культурной политики». З-поміж інших національних інтересів та пріоритетів держави у пункті 76 Стратегія національної безпеки РФ зазначає також культуру та науку, а також духовно-моральні цінності, їх збереження та примноження. зокрема через наратив про **«історичну єдність народів Росії, спадкоємність історії нашої Батьківщини».**

Для цього РФ закріпила у Стратегії наступні задачі:

- 1.Посилення співпраці федеральних органів виконавчої влади та РАН щодо реалізації державної культурної політики.
- 2.Забезпечення культурного суверенітету РФ за допомогою заходів щодо захисту російського суспільства від зовнішньої ідейно-ціннісної експансії та деструктивного інформаційно-психологічного впливу.
- 3.**Посилення державного контролю за станом об'єктів культурної спадщини (пам'ятників історії та культури), підвищення відповідальності за порушення вимог їх збереження, використання та державної охорони».**

А найбільшою загрозою для російської культури РФ визначила, серед інших, — **«спроби фальсифікації російської та світової історії, протиправні посягання на об'єкти культури».**

Ці два документи є основними та вирішальними у питаннях управління сферою культури у РФ, їх дія також поширюється на тимчасово окуповані території України, зокрема — на Кримський півострів. Додактово «Рада Міністрів Республіки Крим», вищий виконавчий орган «Республіки Крим», ухвалив Закон № 5-ЗРК «Про систему виконавчих органів державної влади Республіки Крим», відповідно до якого зобов'язала себе реалізовувати єдину державну політику РФ, зокрема у сфері культури, науки та освіти, та закладений

державний бюджет РФ та бюджет «Республіки Крим», покликаний на реалізацію цієї політики. Основним виконавцем культурної політики на півострові було визначено «Міністерство культури Республіки Крим».

ПРОЦЕДУРА НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗКОПОК У РФ

Для отримання дозволу (або відкритого листа) на проведення археологічних досліджень необхідно [10]:

(А) Формування клопотання про отримання відкритого листа

Сформуванню клопотання про отримання дозволу на проведення археологічних досліджень та направити його до Міністерства культури РФ може винятково громадянин РФ, який має освіту за спеціальністю «історія», «музейна справа та охорона пам'яток» та/або «археологія» та відповідний досвід від 3 років. Як додаток до клопотання заявник має надати копію трудового договору з організацією чи інституцією, де він працює, клопотання від цієї організації чи інституції про видачу заявнику дозволу, наукове обґрунтування, цілі, задачі та план робіт майбутніх досліджень, джерела фінансування, а також (за наявності) — звіти про попередньо здійсненні археологічні дослідження.

(В) (Не)погодження клопотання про отримання відкритого листа

Отримавши клопотання, **Міністерство культури РФ** у 30-денний термін ухвалює рішення про (не)задоволення клопотання.

10. прим. Процедура отримання дозволу (відкритого листа) на проведення робіт з виявлення та вивчення об'єктів археологічної спадщини регулюється відповідно до:

1. «Постановления Правительства РФ от 20.02.2014 г. № 127 "Об утверждении Правил выдачи, приостановления и прекращения действия разрешений (открытых листов) на проведение работ по выявлению и изучению объектов археологического наследия" (с изменениями на 17.06.2017 года)»,
2. «Федерального закона от 25.06.2002 г. № 73-ФЗ "Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов РФ"» (розділ 7),
3. «Административного регламента Министерства культуры Российской Федерации по предоставлению государственной услуги по выдаче разрешений (открытых листов) на право проведения работ по выявлению и изучению объектов археологического наследия», та
4. «Постановления Бюро Отделения историко-филологических наук РАН от № 46 от 27 октября 2014 г. "Положение о порядке подготовки заключений о целесообразности проведения планируемых археологических полевых работ" (в редакции постановления Бюро Отделения историко-филологических наук РАН № 32 от 20 июня 2018 г.)»

Попередньо, Міністерство має дослідити надані заявником документи на відповідність всім бюрократичним та законодавчим вимогам РФ. Надалі, документи направляють до Російської академії наук, зокрема до **Інституту археології РАН**, який має підготувати висновок щодо доцільності проведення таких археологічних досліджень заявником. Тут, остаточне рішення про доцільність ухвалює **Наукова рада з польових досліджень Інституту археології РАН**.

У випадку позитивних висновків, Міністерство культури РФ оприлюднює наказ про отримання дозволу (відкритого листа) на проведення археологічних досліджень. Наказ підписує або Міністр культури РФ, або його заступники. Додактов, копія наказу та оформлений на окремому бланку іменний відкритий лист Міністерство надсилає заявнику.

(C) Інформування про отримання відкритого листа та розкопки

Як тільки заявник отримує дозвіл від Міністерства, він зобов'язаний не пізніше ніж за 5 робочих днів до початку проведення археологічних польових робіт письмово повідомити **регіональний орган охорони об'єктів культурної спадщини та/або орган місцевого самоврядування муніципального утворення** про майбутні археологічні роботи, їх місце та терміни проведення, надіслати копію дозволу (відкритого листа).

(D) Звітування по завершенню археологічних робіт або терміну дії відкритого листа

Максимальна тривалість дії та відповідно археологічних досліджень — один рік. По завершенню археологічних робіт заявник зобов'язаний передати всі вилучені під час досліджень цінності до державної частини Музейного фонду РФ. Він також готує науковий звіт про результати робіт та направляє його до Інституту археології РАН Звіт, серед іншого, має містити інформацію про місце, терміни робіт, об'єкти дослідження, цілі, задачі, об'єми та джерела фінансування, загальний

склад експедиції, місце зберігання знахідок, а також основні результати та, якщо необхідно, рекомендації щодо подальшого вивчення та використання об'єкта (або об'єктів) археологічної спадщини.

КВАЛІФІКАЦІЯ ДІЯНЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РФ ТА ЇЇ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІДПОВІДНО ДО НОРМ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Археологічні роботи проведені на декількох об'єктах археологічної спадщини України у період з березня по вересень 2017 року «Кримською новобудівною археологічною експедицією ІА РАН» під керівництвом Рукавішнікової І.В. та на підставі відкритого листа, отриманого на ім'я Внуков С.Ю., є кримінально караним діянням відповідно до статті 438 Кримінального кодексу України у частинах:

1. Розграбування національних цінностей на окупованій території.
2. Інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Аналізуючи обставини та результати здійснення незаконних археологічних розкопок Російською Федерацією під час будівництва траси «Таврида» та Кримського мосту можна виділити наступні об'єкт та об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону:

Об'єкт злочину — це порушення Російською Федерацією норм міжнародного права, правил та звичаїв ведення війни.

Норми МГП регулюють поведінку воюючих сторін у межах збройного конфлікту. Так, стаття 43 Гаазьких положень 1907 у базовому принципі *status quo ante bellum* встановлює обов'язок держави, що окупувала певну територію, зберегти та підтримувати, наскільки це можливо, правовий стан, який існував на територіях до їх окупації.

---

11. прим. З Адміністративного регламенту Міністерства культури РФ: «[...] в список учасників (основних исполнителей) работ включаются исследователи, внесшие существенный вклад в проведение археологических полевых работ и подготовку научной отчетной документации, с указанием фамилии, имени, отчества (если имеется) и конкретного вклада в работу»

Крім того, норми звичаєвого МГП (правило 39-41) також накладають на державу-сторону збройного конфлікту певний ряд зобов'язань, які мають забезпечити об'єкти культурної спадщини від руйнування, знищення, пошкодження та пограбування. Зокрема МГП забороняє посягання на об'єкти культурної спадщини, реквізицію та вивезення за межі окупованої території рухомих культурних цінностей, застосування репресалій проти культурних цінностей тощо.

Російська Федерація (1) поширила норми власного законодавства на окуповану територію, (2) ухвалила ряд нормативно-правових актів, чим юридично закріпила факт пограбування та незаконного привласнення культурної спадщини України, (3) реалізує комплексну політику, елементами якої є руйнування, знищення та викрадення об'єктів культурної спадщини України в Криму, зокрема через здійснення незаконних археологічних розкопок на території півострову.

Україна є учасницею Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року та Додаткового протоколу 1999 року до неї. Ці два міжнародні договори додатково закріплюють визначені звичаєвим МГП зобов'язання конфліктуючих сторін щодо захисту та збереження культурної спадщини під час збройного конфлікту, та, зокрема, встановлюють заборону проведення археологічних розкопок на окупованій території (стаття 9 Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року):

- Будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність.
- Будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не вимагається винятково для охорони, обліку чи збереження культурної цінності.
- Будь-які модифікації або зміну виду використання культурної цінності, що мають на меті приховування або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру.

Додатково, у п. 2 ст. 9 Другого протоколу 1999 року уточнено, що археологічні розкопки під час збройного конфлікту допускаються, лише спільно з органами влади на окупованій території та, коли така

співпраця є можливою. Конвенція також дозволяє здійснювати розкопки без залучення місцевої влади, однак в умовах, коли існує безпека знищення, руйнування чи пошкодження пам'ятки (у випадках рятівної археології). Однак це положення не є релевантним у контексті цієї ситуації, оскільки при розробці та плануванні будівництва двох великих інфраструктурних об'єктів – траси «Таврида» та Кримського мосту – конкретні об'єкти археології були визначені як такі, що «перебувають на шляху будівництва та мають бути знесені». Що стосується розкопок, які відбувалися на території кургану «Госпітальний», супутникові знімки, а також інші дані з відкритих джерел, демонструють про віддаленність пам'ятки від зони будівництва, а отже - підтверджують відсутність проведення екстрених рятівних робіт на пам'ятці. Отже, можна стверджувати про порушення Російською Федерацією статті 9 Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року.

У рамках кримінального провадження на національному рівні, попри те, що РФ не є стороною Другого протоколу 1999 року, однаково можна говорити про застосування статті 438 ККУ у поєднанні з цим міжнародним договором. Оскільки:

- Деякі положення Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року є частиною норм Звичаєвого МГП (зокрема [Правила 39](#)), які є обов'язковими для всіх держав, незалежно від того чи вони (не)погодилися на їх виконання.
- Стаття 438 ККУ також дозволяє криміналізувати порушення *«міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»* — Україна приєдналася до Другого Протоколу [30 квітня 2020 року](#).
- Факт проведення археологічних розкопок відбувся на території України. Попри наявність ефективного контролю над територією з боку Російської Федерації, територія Кримського півострову, які і всі інші окуповані території, є частиною України та визнані такими світовою спільнотою відповідно до ряду міжнародних документів, зокрема Резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН, у позиції Міжнародного кримінального суду та інших організацій.

Щодо застосування положень Протоколу 1999 року до подій, що сталися до 30 квітня 2020 року. Оскільки злочин відбувався у період з 2015 по 2021 рік та містить сім епізодів, які відбулися з певною перервою у часі, однак об'єднані єдиним злочинним наміром та метою, то такий злочин варто вважати продовжуваним (ч. 2 ст. 32 КК України).

Відповідно, часом закінчення вчинення злочину є час закінчення вчинення останнього епізоду, який відбувся у 2021 році. Тобто, **діяння варто кваліфікувати як порушення ч. 1 ст. 438 КК України з посиланням на відповідні положення міжнародного права, зокрема ст. 9 Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року.**

Об'єктивна сторона злочинів є обернення особою майна на свою користь поза згодою законного власника цього майна.

17.10.2015 року Уряд РФ видав [Розпорядження № 2073-р](#), відповідно до якого всі об'єкти культурної спадщини України в Криму ставали російськими, а деякі об'єкти були внесені до відповідного Єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) народів РФ. федерального значення відповідно до [Розпорядження Уряду РФ від 17.10.2015 № 2073-р](#). Додатково, на рівні «Республіки Крим» були ухвалені нормативно-правові акти, зокрема [Закон «Республіки Крим» від 08.08.2014 року № 68-ЗРК «Об объектах культурного наследия в Республике Крым»](#), які юридично встановили, що всі об'єкти культурної спадщини (і зокрема об'єкти археологічної спадщини) на території Кримського півострову є частиною спадщини Російської Федерації. У такий спосіб РФ на правовому рівні закріпила незаконне привласнення майна держави України, що має культурну або іншу національну цінність, та право розпоряджатися цим майном на власний розсуд. Таким чином, об'єкти археологічної спадщини України, виявлені під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту, та будь-які знахідки знайдені під час розкопок пам'ятки РФ вважає своїм майном.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» **знахідки, одержані у результаті археологічних дослід-**

жень (нерухомі та рухомі предмети, які були пов'язані з об'єктом археологічної спадщини та виявлені під час археологічних досліджень), **є державною власністю**. Іншими словами, російські археологи, здійснюючи археологічні дослідження на території ТОТ Кримського півострову, внаслідок яких вилучають археологічні знахідки, здійснюють акт розграбування та незаконного привласнення майна держави України.

Однак, у національному праві України відсутній термін «розграбування», який натомість закріплений у положеннях договірних та звичаєвого МГП, нормах міжнародного кримінального права. Зокрема, [Правило 40 Звичаєвого МГП](#) та [Другий протокол 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 року](#) у ст. 15(e) закріплюють поняття «викрадення, розграбування та незаконне привласнення (або експропріація), або акти вандалізму [...]» (*theft, pillage or misappropriation of, or acts of vandalism*). У той же час [Римський Статут Міжнародного кримінального суду](#) дає тлумачення поняттям «розграбування» (*pillage*) та «широкомасштабна експропріація» (*large scale appropriation*) [12], як привласнення майна для приватного та/або особистого використання без згоди власника, додактові визначаючи для другого поняття обов'язковий критерій «широкомасштабності» (*extensiveness*).

Враховуючи наявність закріпленого у відповідних нормативно-правових актах України [13] пріоритету міжнародного права над національним, при здійсненні розслідування ситуації щодо незаконних археологічних розкопок та надання їй юридичної кваліфікації, за відсутності термінології та відповідних норм у національному праві, варто використовувати положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Україною.

Отже, встановлено, що під час здійснення розкопок об'єктів археологічної спадщини України, виявлених під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту, були знайдені та вилучені знахідки.

---

12. статті 8(2)(a)(iii) та 8(2)(b)(xvi) Римського статуту МКС

13. Зокрема, пріоритет закріплено у статті 9 Конституції України, статті 15 та 19 Закону України № 1906-IV «Про міжнародні договори України» та у Постанові № 13 Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 19.12.2014

Отже, можна говорити про злочин або «розграбування» або «широкомасштабної експропріації». Водночас, невідомо про подальше використання знахідок у приватних та/чи особистих цілях. У такому випадку більш доцільним є використання щодо подібних фактів незаконної діяльності поняття **«широкомасштабна експропріація»** (*large scale appropriation*).

Додактовно, стаття 438 ККУ надає термін «національні цінності». [Науково-практичний коментар до статті 438 ККУ](#) зазначає, що під поняттям «національні цінності» варто розуміти «будь-яку власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих осіб і щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим (такі як культурні цінності – пам'ятки архітектури, мистецтва історії тощо)». Додактовно, Закон України [«Про охорону культурної спадщини»](#) у статті 1 визначає, що об'єкт культурної спадщини – це об'єкт, що має «цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та зберегли свою автентичність», є надбанням народу та його власністю. Разом із цим, збереження історичних цінностей та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, забезпечується державою ([стаття 54 Конституції України](#)).

Міжнародне право надає тлумачення терміну «культурні цінності», зокрема [стаття 1 Конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року](#) зазначає, що це — рухомі або нерухомі цінності, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу [14], споруди, де зберігаються або експонуються рухомі культурні цінності (музеї, великі бібліотеки та архівні сховища, сховища для захисту цінностей у разі збройного конфлікту), а також центри, що зберігають велику кількість культурних цінностей.

Виходячи з наданих тлумачень, «національні цінності» є загальним поняттям, що включає у собі «культурні цінності» та «об'єкт культурної спадщини».

---

14. прим. «Пам'ятки архітектури, мистецтва або історії релігійного та світського характеру; археологічні пам'ятки; ансамблі будівель; твори мистецтва; рукописи, книги та інші предмети, що становлять художній, історичний або археологічний інтерес; а також наукові фонди і важливі колекції книг або архівів чи репродукцій цінностей, визначених вище»

Оскільки останні два а) становлять велике значення для культурної спадщини народу, є його надбанням та власністю; та б) є об'єктом охорони з боку держави через низку нормативно-правових актів, міжнародних договорів та встановлення відповідних статусів. А власне під терміном «національні цінності» варто тлумачити як «матеріальні та нематеріальні культурні цінності, – об'єкти, що представляють освітній, науковий, містобудівний, ландшафтний, історичний, архітектурний, релігійний, культурний інтерес, як-от, пам'ятки архітектури, мистецтва, об'єкти культурної, природної та археологічної спадщини, садово-паркового мистецтва тощо».

Відповідно до [Закону України «Про охорону археологічної спадщини»](#) об'єктом археологічної спадщини є повністю або частково збережена рукотворна пам'ятка, що «донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду», а під терміном «охорона археологічної спадщини» варто розуміти певну державну політику направлену на захист та збереження пам'ятки, її утримання тощо, яка реалізується органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, громадянами.

Таким чином **термін «національні цінності» включає, серед іншого, об'єкти археологічної спадщини.**

Додатково, тлумачення терміну «національні цінності», закріпленого у статті 438 КК України доцільно також здійснити у судовому порядку, з урахуванням норм МГП та практики держав для уникнення різних підходів до тлумачення. Отже, **об'єкт злочину – це широкомасштабна експропріація національних (культурних) цінностей України.**

Суб'єкт злочину – загальний. Розграбування національних цінностей на окупованій території є кримінально карним у випадку, якщо його вчинила фізично осудна особа, якій до моменту його вчинення виповнилося 16 років. Керівник, заступник керівника та визначені учасники археологічної експедиції щодо дослідження об'єктів археологічної спадщини України, виявлених під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту, на момент вчинення дій, що можуть становити злочин, були повнолітніми та дієздатними.

Додатково, організація та проведення археологічних розкопок об'єктів археологічної спадщини України, виявлених під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту, передбачає багаторівневу ієрархічну систему прийняття рішень, до якої залучено як власне археологів та науково-освітні інституції, які вони представляють, так і чиновники різного рангу федеральних та місцевих органів влади.

Дії осіб, які знали або могли знати про вчинення злочину, але свідомо не вжили заходів щодо припинення цього злочину та/або притягнення винних до відповідальності [15] повинні бути кваліфіковані за ч.3 ст. 27 та ч.1 ст. 438 КК України як порушення законів та звичаїв війни, вчинене організаторами злочину. Додатково, їх дії варто кваліфікувати як порушення норм МГП, зокрема ст. 86-87 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року. У контексті цієї ситуації, такими людьми варто вважати представників державної влади РФ, представників органів «Республіки Крим», керівників навчальних, освітніх та наукових інституцій, співробітників окремих відділів Російської Академії Наук. Дії осіб, які безпосередньо брали участь у розкопках, повинні бути кваліфіковані за ч.1 ст. 438 КК України як порушення законів та звичаїв війни, вчинене виконавцями злочину. У контексті цієї ситуації, такими людьми варто вважати керівника та заступника керівника археологічної експедиції, їх підлеглих та волонтерів, які доєдналися до розкопок.

Суб'єктивна сторона злочину - особи, що здійснювали археологічні розкопки об'єктів археологічної спадщини України, виявлених під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту, цілком та повністю усвідомлювати дії, які вони здійснювали, та наслідки цих дій.

Встановлено, що спеціально для проведення розкопок у 2017 році керівник експедиції Внуков С.Ю. та його заступниця Рукавішнікова І.В. свідомо особисто надсилали запит та отримали дозвіл (відкритий лист) від Міністерства культури РФ для здійснення незаконних археологічних досліджень об'єктів археологічної спадщини України, виявлених під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту.

---

15. ст.ст. 86-87 ДП I до Женевських конвенцій

Надалі лише Рукавішнікова І.В. перебувала на місці розкопок, безпосередньо керувала процесом та брала участь в активностях археологічної експедиції.

Крім цього, Рукавішнікова І.В., інші учасники експедиції (студенти, волонтери), постійно висвітлювали онлайн процес та результати незаконних археологічних розкопок та розграбування об'єктів археологічної спадщини України, виявлених під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту. Всі матеріали були розміщені на особистих сторінках археологів та інших учасників експедиції, в офіційних наукових публікаціях археологів. Додатково Рукавішнікова І.В. надавала коментарі різним медіа, дозволяла їм відвідувати та фільмувати процес розкопок.

ВИННІ ОСОБИ

Враховуючи події, що відбулися в межах ситуації та відповідну існуючу систему та кваліфікацію, до відповідальності повинні бути притягнуті особи, які безпосередньо вчиняли злочин або прямо чи непрямо сприяли його вчиненню, а саме:

- 1** **Путін Владімір Владімірович**, Президент Російської Федерації.
- 2** **Мединский Володимир Ростиславович** (2012-2020 рр.) та **Любімова Ольга Борисівна** (з 2020 р.), міністри культури РФ
- 3** **Медведєв Дмитро Анатолійович** (2012-2020) та **Мішустін Михайло Володимирович** (від 16 січня 2020 року), голови Уряду РФ.
- 4** **Ярілова Ольга Сергіївна** (з 2018 року), заступник Міністра культури РФ, та **Обривалін Сергій Геннадійович**, заступник Міністра культури РФ протягом 2015-2020 рр., перший заступник Міністра культури РФ (з 2020 р.)

5 Співробітники Інституту Археології Російської Академії Наук (ІА РАН), які мають повноваження надавати висновки про доцільність проведення археологічних польових робіт певного виду відповідно до заявлених цілей, завдань, обсягу їх проведення та підтверджують право на проведення робіт:

- **Макарів Микола Андрійович**, директор ІА РАН.
- **Гайдуков Петро Григорович**, заступник директора ІА РАН.
- **Енговатова Ася Вікторівна**, заступник директора ІА РАН з питань науки.
- **Вдовиченко Марина Вікторівна**, вчений секретар ІА РАН.
- **Масленников Олександр Олександрович**, завідувачий Відділом польових досліджень ІА РАН.

6 **Аксьонов Сергій Валерійович**, «Голова Республіки Крим»

7 **Гоцанюк Юрій Михайлович**, Голова «Ради міністрів Республіки Крим»

8 **Дроздова Галина Валентинівна**, голова «Державного комітету охорони культурної спадщини Республіки Крим»

9 **Манежина Татьяна Анатоліївна**, міністр культури «Республіки Крим»

10 **Ростенко Андрій Олегович**, заступник міністра культури «Республіки Крим», директор департаменту охорони культурної спадщини

11 **Чепець Володимир Юрійович** (2012-2020), керівник Федерального агентства залізничного транспорту РФ «Росжелдор» (у віддані Міністерства транспорту РФ).

- 12** **Ротенберг Аркадій Романович** (до листопада 2019), власник підприємства ТОВ «Будгазмонтаж» («Стройгазмонтаж»)
- 13** **Брудін Олександр Олексійович**, головний інженер «Державної казенної установи Республіки Крим “Служба автомобільних доріг Республіки Крим”»
- 14** **Кравченко Ігор**, т.в.о начальника «Державної казенної установи Республіки Крим “Служба автомобільних доріг Республіки Крим”»
- 15** **Абрамов Валерій В’ячеславович**, генеральний директор акціонерного товариства «ВАД»
- 16** **Суровцев Олексій Борисович**, технічний директор ЗАО «Институт “Стройпроект”»
- 17** **Мініна Наталія Миколаївна**, генеральна директорка ЗАО «Институт “Транспроект”»
- 18** **Сердюков А.В.**, Генеральний директор ООО «КРТ Система» та **Левицький Р.С.** технічний директор ООО «КРТ Система»
- 19** **Шарапа Олександр Вікторович**, генеральний директор ООО «Крымский региональный центр археологических исследований»
- 20** **Внуков Сергій Юрійович**, археолог, провідний науковий співробітник відділу класичної археології Інституту археології Російської академії наук, з 2016 року – керівник «Кримської новобудовної археологічної експедиції ІА РАН»

21 **Рукавишнікова Ірина Вікторівна**, старша наукова співробітниця відділу скіфо-сарматської археології, заступниця керівника «Кримської новобудовної археологічної експедиції ІА РАН»

22 **Бейлін Денис Владиславович**, науковий співробітник відділу охорони пам'яток та археологічних досліджень ГБУ РК «ВКІКМЗ», Науковий співробітник Інституту археології РАН

ВИСНОВОК

Культурна спадщина є життєво необхідним критерієм для будь-якого народу: вона є ключовим елементом у формуванні його цінностей, ідентичності, унікальності, сприяє його розвитку та взаємодії з іншими народами. РФ, враховуючи значення культурної спадщини для народу України, цілеспрямовано та послідовно реалізовує політику культурної експансії, як один з інструментів встановлення власного домінування та знищення України як держави та народу.

Одним з елементів такої політики є здійснення незаконних археологічних робіт на території тимчасового окупованого Кримського півострову. Зокрема, експертами РЦПЛ було задокументовано здійснення археологічних досліджень об'єктів археологічної спадщини України поблизу м. Керч, виявлених під час будівництва траси «Таврида» та Керченського мосту, у період з березня по вересень 2017 року, під час яких фактично відбувалося знищення пам'ятки та викрадення культурних цінностей України, подальша доля яких наразі невідома.

Такі дії є порушенням норм та принципів міжнародного права, зокрема положень Звичаєвого МГП, Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та додаткового протоколу 1999 року до неї та Римського Статуту МКС.

На рівні національного права України такі дії є порушенням статті 438 ККУ та можуть бути кваліфіковані як «розграбування національних цінностей на окупованій території» та/або «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Для того щоб стримати та/або запобігти подальшому вчиненню РФ протиправної діяльності у контексті здійснення незаконних археологічних робіт на окупованій території, необхідно:

1. У рамках кримінальних проваджень на національному рівні притягнути до відповідальності за вчинені діяння безпосередніх виконавців, які здійснювали розкопки, за ст. 438 КК України, а також вище політичне керівництво РФ та представники органів влади «Республіки Крим», які не перешкоджали припиненню порушень, вчиненими безпосередніми виконавцями.
2. Застосувати санкції та/або інші обмежувальні механізми на національному та міжнародному рівні щодо осіб, які є безпосередніми виконавцями протиправної діяльності, а також вище політичне керівництво РФ та представники органів влади «Республіки Крим», які не перешкоджали припиненню порушень, вчиненими безпосередніми виконавцями.
3. Здійснювати постійний моніторинг та документування протиправної діяльності РФ на окупованій території, та належним чином повідомляти про таку діяльність відповідні правоохоронні органи України.

REGIONAL CENTER FOR HUMAN RIGHTS

2024